

Türkiye

Paneratium maritimum L. (Kumzambağı) Nergisgiller/Amariyllidaceae

Ülkemiz sahillerinde yetişen soğanlı bir bitkidir. Güzel ve kokulu çiçekleriyle süs bitkisi olarak değerlendirilen bu tür yurdumuzda turizmden en fazla etkilenen ve tahrip olan bitkilerin başında gelmektedir.

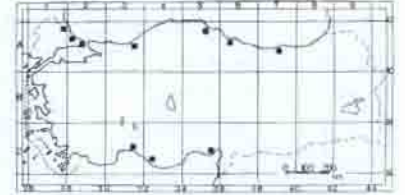
İri soğanları olan bir bitkidir. Soğanları 5-5.5 cm çapında, toprakta 15-20 cm derinliğinde bulunur. Yaprakları 28-40x 1-2.5 cm, serise, efside. Çiçek durumu sapı 10-15cm boyunda, kalın yapıda olup çiçekler seriseye durumunda; durum 3-10 çiçeklidir. Beyaz, hoş kokulu çiçekleri olan bu bitkinin tepalleri 6 adet, 5.5-8.5x0.3-0.8 cm, korona 2.5-5 cm boyunda, kenarı üçgenimsi dizedir. Meyve 2.5-3 cm çapında kapsül tipindedir. Birki ağustos-ekim ayları arasında çiçek açar.

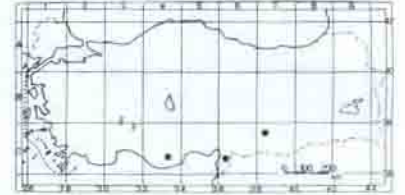
Genel yayılışı Akdeniz çevresidir. Yurdumuzda Karadeniz ve Akdeniz sahillerinde, Kırklareli, İstanbul, Bolu (Akçakoca sahilinde), Sinop, Samsun, Giresun, Antalya ve Adana (Karataş) çevrelerinde yayılış göstermektedir. Yurdumuz dışında Bulgaristan, Yunanistan, İspanya ve Fransa sahillerinde bulunur.

Soğanları zaman zaman doğadan sökülerek süs amacıyla yurt dışına satılmıştır; ancak bu satım düzenli ve sürekli olmayıp sadece bazı yıllar yurt dışından talep oldukça yapılmaktadır. Kıyı kumullarında yaygın olan fakat bu kesimlerdeki turizmi olayları (bina yapımı ve insanlar tarafından çiğneme ve sökülüp atılma) nedeniyle açırı derecede tahrip olan bitki bu nedenle EKİM ve arkadaşları tarafından hazırlanan "Red Data Book" kitabında "zarar görebilir (vulnerable)" tür olarak verilmiştir. Kanımızca bu bitkinin bugün "tehlike altında (endangered)" grubuna alınması gerekir.

Yurdumuzda turizmin tehdidi altında bulunan bu güzel bitkinin mutlaka kurtarılması gerektiğine inanıyor ve ilgileni uyarıyoruz.

■ *Paneratium maritimum* L.'in Türkiye'deki yayılışı

● *Fritillaria persica* L.'in Türkiye'deki yayılışı

Fritillaria persica L.

(Karagöz, Adıyaman lalesi, İranellesi) Zambakgiller/Liliaceae

Soğanları yurdumuz doğlarından sökülerek yurt dışına ihrac edilen önemli soğanlı bitkilerden birisidir. *F. libanotica* (Boiss.) Baker ve *F. eggeri* Bonin. bitkinin eşadlarıdır. Bu bitkinin ihrac edilen soğanları Güney Anadolu'da Hatay ve Adıyaman çevrelerinden sökülür. Ticarete "Adıyaman lalesi" olarak da bilinir.

Soğanları 3-5 cm çapında olan bu bitkinin gövdesi 20-100 cm boyunda olup yaprakları 10-25 adet; 15 cm'ye kadar uzunlukta, 3 cm kadar genişlikte, sarmal dizilişli, şarık şeklindedir. Çiçekdurumu uzun saplı ve 7-20 çiçeklidir. Çiçekler çan şeklinde, kırmızımsı-kahverengi veya yeşilimsi-gri renklidir. Tepalleri 15-20 x 6-7 mm, nektaryumları üçgenimsi; filamanları 5-6 mm uzunlukta, tepallerden kısa; stülus 6-7 mm boyunda; meyve 1-3 cm çapında, kenarlı kapsül şeklindedir. Birki nisan-mayıs aylarında çiçek açar.

Birki koyalık yamaçlar ve tarla kenarlarında, 700-1000 m'ler arasında, derin ve humuslu topraklarda yetişir.

Soğanları doğadan sökülün ve süs bitkisi amacıyla yurt dışına ihrac edilen bitki olması nedeniyle doğal popülasyonları tehlike altında bulunmaktadır. EKİM ve arkadaşları tarafından hazırlanan "Red Data Book" kitabında bu bitkinin "tehlike altında (Endangered)" olduğuna dikkat çekilmektedir. Son yıllarda üretim çalışmaları yapılmakta ve doğadan sökülmesi kontrol altına alınmış bulunmaktadır.

Ekonomik öneminin yanı sıra, *F. persica* ve *F. imperialis* türlerinin ihrac ettiği bitki türleri, TÜBİTAK tarafından desteklenen bir proje ile (TBAG-1124 no'lu proje), kimyasal yönden incelenmiş ve bu bitkilerin soğanlarının ilaç sanayinde önemli bir etken madde grubu olan Steroidal bileşikler yönünden doğal kaynak olarak da değerlendirilebileceği sonucuna varılmıştır.

F. persica'nın çiçekleri küçük ve çok sayıdadır. Birki benizli yurt içinde kullanılmıyor, sadece yurtdışına ihrac ediliyor. İhrac edilen soğanlarının çevre uzunluğu 15 cm ve daha yukarıdır. Yurdumuzdan soğanları ihrac edilen *Fritillaria* türleri yalnızca *F. imperialis* ve *F. persica*'dır. Diğer türlerin soğanları küçük olduğundan toplanması zordur, ayrıca çiçekleri de az veya gösterişsizdir. Bu nedenlerle ihrac edilemezler. *F. persica*'nın ihracı *F. imperialis*'e göre biraz daha azdır. Her iki türün soğanlarını birbirinden ayırmak mümkündür: *F. imperialis*'in soğanları 7-8 cm çapında, baskı, soğanın eti yaprakları kiremit dizektir. *F. persica*'nın soğanları ise 3-5 cm çapında, iç sekinde ve üzeri düzdür.

1972 yılından bu yana *Fritillaria* soğanlarının dış satımı incelenmiş, 1977, 1978 ve 1980 yıllarında ihracat yapılmıştır; diğer yıllarda ise ihracat miktarlarının 65-350 bin adet arasında gerçekleştiği görülmektedir. Eskiden ihracat tamamen doğadan sökülerek yapıyordu. Ancak son yıllarda ihracat altı soğanlı belirli alanları dikiminde ve büyütülerek ihrac edilmektedir. Bu durum doğadan sökülmesi kısmen azaltmış olmanın yanında bitkilerin doğa sökülmesi de sıkı kontrol altına alınmış bulunmaktadır. Bunun sonucu bu bitkilerin tohumları üretilen çalışmalarına da başlanmıştır. Ancak halen her iki tür için de belirli miktar soğan doğadan sökülmektedir. Dilediğimiz bu bitkilerin üretimlerinin başlatılarak doğadan sökülmenin tamamen bırakılmasıdır.

Florası

Muscari massayanum Grunert (Morbaş, Arap sümbülü) Zambakgiller/Liliaceae

Bu tür yurdumuz Muscari türlerinin en güzel ve gösterişli olanlarından biridir. Birki ilk defa BALANSA tarafından 1855 yılında Anti-Toroslardan toplanmış ve meyvaların şekli nedeniyle bunu Muscari macrocarpum olarak teşhis etmiş ve Muscari subgenusuna dahil etmiştir. Ancak 1931 yılında GRUNERT bu bitkinin aynı tür olduğu ve Leopoldia subgenusuna dahil edilmesini gerektiğini saptamış ve bu şekilde yayınlamıştır.

Soğanın 2-6 mm çapında, soğanıncıksız olup soğan kabuğu gri renklidir. Yaprakları 2-4 adet, kıvrık, sarımsı, 20-25 cm'ye kadar uzunlukta, 1-2.5 cm genişlikte, etli, kanallı, ucu kuleletik; çiçek durumu sapı kalın, 15-22 cm'ye kadar uzunlukta, sık, silindirik, 5-12x2-3 cm, opak çiçeklidir. Çiçek durumu tepesinde demet şeklinde pembe veya leylak renginde verimsiz çiçekler bulunur. Verimli çiçekler önce pembe veya leylak renginde somatın grimsi veya sarımsı-kahverengine dönüşür. Meyve bisek-yuvartık kapsül şeklinde, 15-22 mm çapında, 3 lobludur. Kromozom sayısı 2n=18 dir. Birki mayıs-haziran aylarında çiçek açar.

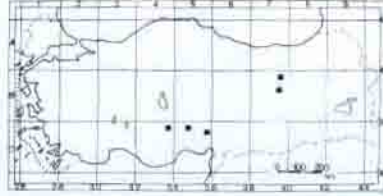
Genellikle Anadolu diyagonalı üzerinde yayılmıştır. Tunceli, Erzurum, Niğde, Mardin ve Adana çevrelerinde dağlık kesimlerde yetişir. Endemik bitir olup İnan-Turan fitocoğrafik bölge elmenatidir.

Yayılı gösterdiği bölgelerde 800-2000 m'ler arasında, kalkerli, aşkın taşlı ve kuru yamaçlarda, çam ormanı açıklarında ve boz düzlükler-

de yetişir. Bulunduğu habitatlarda Allium, Omillogalum ve Hyacinthella gibi soğanlı bitki cinslerinin türlerine de sıkça rastlanır.

Yetiştirme ortamındaki popülasyonlarında seyrek fertler halinde tek tek ve ya bazen ikili gruplar halinde bulunur. Otlama ve toplama yüzünden bir tehlike altında değildir. Halen korunması için alınmış bir önlem yoktur.

Muscari cinsi içinde ve mensup olduğu Leopoldia subgenusunda sistematik yüzden belirgin bir türdür. Silindirik çiçek durumu ve pembe veya leylak renginde ve demet şeklindeki verimsiz çiçekleri ile kolay tanınır. İleri de park ve bahçelerde süs amacıyla yetiştirilebilecek bir bitkidir. Bu bakımdan şimdiden bu güzel ve endemik bitkiyi koruma önlemleri alınması yerinde olur.

■ Muscari massayanum Grunert'in Türkiye'deki yayılışı

Tulipa humilis Herbert (Çobanlalesi) Zambakgiller/Liliaceae

Kısa boylu yabani bir lele türüdür. Ancak çiçek rengi alabildiği lele rengine göre farklı olması nedeniyle beşgen ve yurdumuz doğusundan toplanarak soğanları ilıyık edilen bir bitkidir.

Çok yıllık, soğanlı bitkinin soğan kabuğu gevşek, opak kahverengi; yapraklar 2-4 adet, 2-20x0,5-2 cm, üzeri yumuk, çiçekler tek, hani şeklinde leylak veya pembe-kırmızı renkli, tepaller 24 cm boyunda, oblate veya dar eliptik; stamenler 6 adet, sarı renkli, tepallerden kısa; meyve 2,5-3,5 cm çapında, tes yumurtı şeklinde ve kapsül tipindedir. Birki nisan-haziran ayları arasında çiçek açar.

Yurdumuzda Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizin dağlık kesimlerinde yayılmıştır. Güneyde Konya, Mardin, Adana çevrelerinde, Güneydoğu'da ise Halikani ve Van çevrelerinde bulunur. Yurdumuz dışında Azerbaycan, Kuzey ve Kuzeybatı İran'da yayılmıştır.

Bitkinin yetiştiği ortamlar 1000-3500 m'ler arası kalkerli kayalıklar, volkanik ve tortul yamaçlar ile dağ stepleri, Abies ve Juniperus açıklıkları, kara yarı kaktığı yerlerdir.

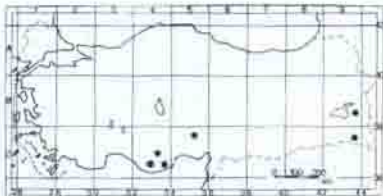
Tulipa humilis yabani bir lele türü olup süs bitkisi olarak ilıyık edilmek üzere soğanları doğan sökülmektedir.1972 yılından 1976 yılına kadar olan dönemde 85 bin adet ile 265 bin adet arasında soğan artan miktarlarda sökülüp ilıyık edilmiştir. Az-

çok 1976 yılından sonra bu ilıyık miktarı biraz azalmış, bulunmamaktadır. İlıyık edilen soğanlar Toros Dağlarından (Antalya-Alanya, Konya-Ermenek yaylaklarından) sökülmektedir. Bitkinin Güneydoğu Anadolu'daki durumu tam olarak bilinmemekte birlikte Toros Dağları'ndaki popülasyonlarında tahribat olduğu açıkça bilinmektedir. Son yıllarda bitkinin elek altı soğanları bazı yörelerde tarlalara dikilerek üretim çalışmaları yapılmışsa da geçtiğimiz yıllarda bu bitkiyi kısıt dışı talebin azalması nedeniyle üretim çalışmalarında azalmış bulunmaktadır. Ancak kolay üretilen bu güzel lele türünün doğadan sökülmesinin tamamen yasaklanması iyi olur. Esasen Tarım ve Köyişleri Bakanlığının son zamanlarda hazırladığı tebliğlerle bu bitkinin doğadan sökülmesi yasaklanmış bulunmaktadır.

Türkiye lele türlerinin en yaygındır. Avrupa ülkeleri birçok lele çeşidimizi içsah ederek onları sahiplenmiş bulunmaktadır. Bugün artık kültür leleleri alabildiği ve kısıtlanmıştır. İnanlar ve bitki ticareti yapanlar hep yeni çeşitlerin peşinde koşmaktadır. Bu nedenle T. humilis gibi doğal türlerimizin değerini bilip, onları yok pahasına pazarlamak doğamızın tahrib edilmesine göz yumulmamalıdır. Bu tür bir zararları doğadan sökülmesi ve Toroslarda belli bir türüne uğramış olmasına rağmen halen çok güzel popülasyonları bulunan bir bitkidir. Koruma önlemlerinin devamlı yapılmasıyla bitkinin varolan türleri telifi edilecek özelliklere sahiptir.

Mehmet Koyuncu

Kaynaklar:
Davis, P. H., Flora of Turkey and the East Aegean Islands. Vol. 8 Edinburgh, 1964.
Davis, P. H., and Stuart, D. C., Muscari Miller in Flora of Turkey and the East Aegean Islands. Vol. 8, 1984.
Ekim, T. et al. Türkiye'nin Ekonomik Değer Tasıyan Geoflora Üzerinde Taksonomik ve Ekolojik Araştırmalar, Ankara, 1989,1991.

● Tulipa humilis Herbert'in Türkiye'deki yayılışı